

HELBESTVANÊN KLASÎK JI PERSPEKTÎFA HERÊMÎ: NIMÛNEYA HERÊMA BEDLÎSÊ*

Abdurrahman ADAK*

KURTE

Heta niha xebatên ku li ser tarîxa edebiyata kurdî ya klasîk hatine kirin, wek rêbaz bi piranî di çarçoveya diyardeya zeman û perspektîfa kronolojîk de mane. Lêbelê di tesbîtîkirina tarîxa edebiyata klasîk de diyardeya mekan û perspektîfa herêmî jî rêbazên girîng in. Di edebiyata kurdî ya klasîk de herêma Bedlîsê ji bo perspektîfa herêmî nimûneyeke girîng e. Di serdema mîrektiyên de desthilatdariya mîrektiyên Bedlîs û Hîzanê û di serdema piştî mîrektiyên de jî hebûna medrese û tekyayên girîng, ji bo derketin û pêşketina edebiyata kurdî ya klasîk li herêma Bedlîsê faktorên herî girîng in. Di vê xebatê de 17 helbestvanên klasîk ên devera Bedlîsê hatine tesbîtîkirin û ji aliyê serdem, koç, dever û mehsûlên edebî ve li ser wan helbestvanan nirxandineke giştî hatiye kirin.

Bêjeyên sereke: perspektîfa herêmî, herêma Bedlîsê, helbestvanên Bedlîsê, serdem, koç, dever, mehsûlên edebî

ABSTRACT

"Classic poets from regional perspective: the example of Bitlis' district"

As a method, studies on history of classical Kurdish literature have been carried out in the frame of time and chronological perspectives. However place and local perspectives are important phenomena in order to determine the history of classical literature. Bitlis province is a significant example for local perspective in the classical Kurdish literature. In the principality era, the reign of Bitlis and Hizan Principalities and after the principality era the existence of prominent madrasahs and Islamic lodges were the most dominant factors for emerge and development of classical Kurdish literature in then Bitlis province. In this study 17 poets from Bitlis province have been determined and a general critic has been carried out on these poets in terms of era, migration, local and literary products.

Keywords: Local perspective, The reign of Bitlis, Poets from Bitlis, Era, migration, Local, Literary products.

* Ev gotar, di "Yekemîn Sempozyuma Navneteweyî ya Bedlîsê" de (28.06.2014, Bedlîs) bi sernavê "Nêrîneke Giştî li ser Helbestvanên Kurdî û Bedlîsê" hatiye pêşkêşkirin û di formata gotareke akademîk de hatiye pêşxistin.

* Doç. Dr., Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî li Zanîngeha Mardin Artukluşê.
abdurrahmanadak@gmail.com

DESTPÊK

Ji bo ku potansiyela edebiyata kurdî ya klasîk bi awayekî tekûz derkeve holê û tarîxeke birêkûpêk a wê edebiyatê bê nivîsîn, berî her tiştî divê bi qasî derfetê, hemû nivîskar û helbestvanên klasîk bîn tesbîtkirin û li gor rêbazekê bîn nasandin. Eger di nivîsîna tarîxa edebiyata klasîk de diyardeya zeman, seyra tarîxî, yan jî perspektîfa kronolojîk rêbaza bingehîn be, diyardeya mekan, navendên edebî yan jî perspektîfa herêmî temamkerên wê rêbazê ne û bi qasî wê girîng in. Gelek caran mekan, navend û herêm bi serê xwe di pêşketina edebiyatê de diyarker in û di avabûna tradîsyonên edebî de xwedî bandor in. Digel vê jî heta niha di xebatên li ser tarîxa edebiyata kurdî de zêdetir diyardeya zeman derketiye pêş û diyardeya mekan lawaz maye.

Xebatên li ser mekan bi piranî di çarçoveya navend û herêmên edebî de tên kirin. Di demekê de kombûna helbestvanan li dora desthilatdariyeke maddî (wek qesrên mîran), yan jî manewî (wek tekyayên terîqetan) navendên edebî derdixe holê. Di navendeke edebî de hebûna helbestvanan bi wê desthilatdariyê ve girêdayî ye. Dema desthilatdarî bi hêz dibe hejmara helbestvanan jî zêde dibe, dema desthilatdarî lawaz dibe, helbestvan jî kêmtir dibin.¹ Bi qasî ku tê dîtin di edebiyata kurdî de ji bilî xebatên Ayhan Tek², Selim Temo Ergül³, Abdurrahman Adak⁴ û Zülküf Ergün⁵ di vî warî de kêmtir xebat hatine kirin.

Heçî herêmên edebî ne, sînorên wan ên coxrafi û îdarî hene. Di dirêjahiya tarîxê de hemû helbestvanên ku di nav wan sînoran de jiyana xwe bihurandine jî xebatên vê qadê re dibin mijar. Ji ber ku ev helbestvan di serdemên cuda de û li deverên cûrbicûr ên wê herêmê jiyane, di herêmekê de hebûna kategorî û bizavên edebî yê ciyawaz asayî ye. Herçiqa di serdemên klasîk ên edebiyatên rojhilatê de derheqê helbestvanên herêman de hin berhem hatine nivîsîn jî⁶, bi qasî ku tê zanîn di serdema klasîk a tarîxa edebiyata kurdî de berhemên bi vî rengî nehatine nivîsîn.⁷ Lêbelê dema em tîn serdema modern em dibînin ku di vê mijarê de bi taybetî bi

34

¹ Ji bo vê mijarê bnr. Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İst. 1996; Halil İnalçık, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Çapa Sêyem, Ankara, 2010.

² Ayhan Tek, "Li Dor Behsa Patronajê Mem û Zîna Ehmedê Xanî", *Mukaddime*, Mardin 2010, j. 3, r. 41-60.

³ Selim Temo Ergul, "Profîla Helbesta Klasîk li Bakur: Nebûna Navendê û Encamên Wê", *Komele Witarî Yekemîn Kory Nêwneteweyî Edebî Kurdî*, Zanistgay Kurdistan, Sine 2011, C. II, r. 673-682.

⁴ Abdurrahman Adak, "Li Cizîrê Muhîteke Edebî: Dergahê Şêx Seyda û Rola wî di Edebîyata Kurdî de", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre*, (Ed. M. Nesim Doru), Mardin Artuklu Üniv. Yay. İst. 2012, r. 465-487.

⁵ Zülküf Ergün, *Bajar-Edebiyat û Cizîra Botan*, Nûbihar, Stenbol 2014.

⁶ Berhema Ali Emiri a bi navê *Tezkire-i Şuara-yı Amid* ji bo helbestvanên Diyarbekirî yê tirkînis hatiye terxankirin ji bo vê yekê wek nimûne dikare bê dayîn. (Ji bo berhemê bnr. Abdurrahman Adak, Ali Emiri Gözüyle Diyarbakırlı Şairler, Kent Yay, İst. 2011.)

⁷ Eger em risaleya Mela Mehmûdê Bazîdî ya bi navê *Şair û Musennifên Di Kurdistanê* nehesibînin, di serdema klasîk a edebiyata kurdî de derheqê helbestvanan de berhemên biyograrîk ên giştî jî nehatine nivîsîn. Di edebiyatên rojhilatê di vî warî de gelek berhem hatine nivîsîn ku ev berhem wek "tebeqat" û "tezkîretu'ş-şu'era" tîn binavkirin. (Di vê mijarê jî bo agahiyên berfireh bnr. H. İpekten, M. İsen, F. Kılıç, İ. H. Aksoyak, A. Eyduran, Şair Tezkîreleri, Grafiker Yay., Ankara 2002; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M, İst. 2003, r. 469-471.)

kurdiya soranî çend xebat hatine kirin ku hin ji wan ev in: Kerîm Şareza, *Koye û Şairên Wê*; Sadiq Bahaeddîn Amêdî, *Şa'irên Navça Amêdiyê*; Îbrahîm Efxemî, *Tarîx û Edebî Mukriyan*; Mistefa Nerîman, *Edîb û Nûseranî Kifri û Dewrupîştî*; Usman Deştî, *Şi'ri Nawçeyî Mukriyan*; Ebdurehman Bamernî, *Şa'irên Bamernê*.⁸ Eger em çend lêkolînên me yê derheqê helbestvanên Sêrt, Şirnex, Silva û Liceyê de ku van salên dawî hatine weşandin⁹ nehesibînin, di kurdiya kurmancî de jî xebatên di vî warî de kêma in. Ji ber berterefkirina kêmasiya xebatên ji perspektîfa herêmi, em dixwazin di vê gotarê de jî li ser helbestvanên herêmeke din rawestin ku ew jî herêma Bedlîsê ye.

Bedlîs çawa ku di tarîxa kurdan de cihekî xwe yê girîng heye, di edebiyata kurdî de jî wisa ye. Bedlîs hem bi saya desthilatdariya Şerefxaniyan, hem jî bi saya medrese û tekyayên xwe, ji edebiyata kurdî ya klasîk re bûye navend û herêmeke girîng. Loma jî ev herêm ji bo xebatê balê dikişîne ser xwe. Di vê xebatê de du armancên me yê sereke hene: 1. Bi qasî derfetê, dever bi dever tesbîtkirin û naskirina tevahiya helbestvanên herêma Bedlîsê. Bi vî awayî dê derfeta naskirina helbestvanên herêmi yê ku nehatine bihistin jî derkeve holê. 2. Derxistina profîla van helbestvanan. Bi vî awayî dê cihê Bedlîsê di tarîxa edebiyata kurdî ya klasîk de û di çarçoveya herêma Bedlîsê de potansiyela edebiyata kurdî ya klasîk bê fêmkirin. Çawa tê dîtin armanca yekem di mesabeya tezkîreyeke klasîk, ya duyem jî di mesabeya nirxandineke akademîk de ye.

Di serdemên tarîxî de edebiyata kurdî ya klasîk, îstîsna ne têde, bi şeweya nezm û helbestê pêş ketiye û edebiyata kurdî ya klasîk a herêma Bedlîsê jî di vê çarçoveyê de ye. Loma jî -kêma jî bin- kesên ku berhemên pexşan dane derveyî sînorenê ve gotarê mane. Pêwîst e bê gotin ku li Bedlîsê gelek kurdên ku bi zimanên tirkî, erebî û farisî jî helbest nivîsîne hene. Lêbelê ji ber ku ev nivîsa me bi kesên ku helbestên xwe bi kurdî nivîsîne hatiye sînorkirin, kurdên ku bi zimanên din nivîsîne derveyî sînorenê gotara me ne. Helbestvanên Bedlîsî ên ku di çarçoveya edebiyata kurdî ya modern de helbest nivîsîne jî derveyî sînorenê ve lêkolînê ne. Çawa ku ji sernavê gotarê jî tê famkirin gotar ne bi navenda Bedlîsê tenê sînorkirî ye. Sînorenê gotarê, herêma Bedlîsê tevî di xwe de dihewîne. Bêguman li vir tesbîtkirina sînorenê herêma Bedlîsê wek xaleke girîng derdikeve pêş. Bi qeneeta me ji ber sedemên pratîk ji bo herêma Bedlîsê sînorenê îroyîn yê wîlayeta Bedlîsê esas bê girtin baştir e. Lewra aşkera ye ku di sînorenê tarîxî yê

⁸ Derheqê van berhemên de ji bo agahiyên berfireh bnr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar (Çap 3), Stenbol 2013. 87-89.

⁹ Ji bo van lêkolînan bnr. Abdurrahman Adak, "Klasîk Edebiyatta Siirtli Şairler", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*, Birleşik Matbaa, İzmir 2007.; "Siirt'te Şiir ve Şair Üzerine Bazı Analiz ve Değerlendirmeler", *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Beyan. İst. 2008.; "Şırnak ve Çevresinde Yetişmiş Kürtçe Yazan Şairlere Genel Bir Bakış", (Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu, 14-16 Mayıs 2010 Şırnak-Cizre), Şırnak Üniv. Şırnak 2010.; "Silvanlı Şairlere Genel Bir Bakış", *Uluslararası Silvan Tarihi Sempozyumu*, (Silvan, 25-27 Nisan 2008) Kent Işıkları, İst. 2012.; "Liceli Şairlere Genel Bir Bakış", *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu* (05-06 Eylül 2008, Lice), Mardin Artuklu Üniv., Mardin 2012.

Bedlîsê de, di demên cuda de guherînên curbicur çê bûne. Bo nimûne Hîzan -ku îro qezaya Bedlîsê ye- berê mîrektiyeke serbixwe bû û Sêrt -ku îro wîlayeteke serbixwe ye- demekê qezaya Bedlîsê bû. Eger em sînorên berê li ber çavan bigirin divê em Hîzanê derveyî mijarê bihêlin û Sêrtê jî bixin nav mijarê ku ev yek bi serê xwe arîşeyêke mezin derdixê holê. Ji bo berterefkirina vê arîşeyê di vê xebatê de me sînorên wîlayeta Bedlîsê ya îroyîn wek sînorên herêma Bedlîsê qebûl kiriye.

Di gotarê de pêşî li pey şopa kevneşopîya berhemên biyografîk ên klasîk (Tezkîretu'ş-Şu'era) helbestvanên klasîk ên herêma Bedlîsê dê bi awayekî alfabetîk bîna dayîn, piştê jî ji aliyê serdem, koç, dever û mehsûlên edebî ve dê profîla van helbestvanan bê derxistin. Piştê bi encamêkê dê dawî li gotarê bê dayîn.

I. HELBESTVANÊN HERÊMA BEDLÎSÊ

Di vê xebatê de 17 helbestvanên herêma Bedlîsê hatine tesbîtkirin. Bêguman helbestvanên herêma Bedlîsê ne ev tenê ne û tesbîtkirina helbestvanên nû her dem pêkan e. Li jêrê ev helbestvan dê bi awayekî alfabetîk bîna rêzkirin û nasandin. Di rêzkirina alfabetîk de nisbe/aîdiyeta helbestvanan û di nasandina helbestvanan de jî jînenîgariya wan û berhemdariya wan a di warê kurdî de dê esas bê girtin.

1. Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî: Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî helbestvanekî êwra dawî ya Osmaniyan e. Agahiyên derheqê wî de kêma in. Navê wî Ebdulezîz, navê bavê wî Ebdulkerîm e. Li cem Şêx Fethullahê Werqanîsî (w.1899) xwendîye û îcazeta ilmî ji wî stendiye. Bi ihtîmaleke mezin, ew di riya tesewîfê de jî li pey seydayê xwe çûye û ji wî xelîfetiya Neqşebendîtiyê wergirtiye. Loma jî wek “şêx” hatiye binavkirin. Şêx Ebdulezîz li navenda Bedlîsê wefat kiriye û li wir hatiye veşartin. Herçiqas tarîxa wefata wî nayê zanîn jî, ji sala wefata Şêx Fethullahê Werqanîsî (w.1899) tê fêmkirin ku ew helbestvanê dawîya sedsala XIXem û destpêka sedsala XXem e.

Şêx Ebdulezîz helbestvanekî xwedî dîwan e û di dîwana wî de bi hemû herfên elîfbêya erebî helbest hene. Loma jî di nav helbestvanên Bedlîsî yêna dawîya Osmaniyan de ji helbestvanên herî girîng tê hesibandin. Di dîwana wî de helbestên wî yêna erebî, farisî, tirkî û kurdî hene. Ev jî hêza wî ya bilind a edebî nîşan dide. Piraniya helbestên wî medhiyeyên tesewîfî ne.¹⁰ Mixabin ji ber ku destxeta dîwana wî ji aliyê me ve nehatiye bidestxistin, derfeta me ji bo agahiyên berfirehtir tune.

2. Şikriyê Bedlîsî: Şikriyê Bedlîsî, ji navenda Bedlîsê ye. Piraniya temenê xwe di sedsala XVem de û dawîya temenê xwe jî di sedsalan XVIem de bihurandiye

¹⁰ Bnr. M. Asim Oxîni, *Birketu'l-Kelîmat*, Nusxeya fotokopî ya destnivîsê, Pirtûkxaneya A. Adak a taybet, 143-144; Hemdî Ebdulmecîd Seleffî, Tehsîn İbrahim Doskî, *Mu'cemu'ş-Şu'era'l-Kurd*, Spirêz, Erbil 2008, r. 265.

û di sala 1523yan de wefat kiriye. Şikriyê Bedlîsî, pêşî li Tebrîzê di qesra Akkoyuniyan de maye. Piştî hatiye Bedlîsê û li cem bapîrê Şerefîxanê Bedlîsê Mîr Şerefê kurê Şemsedîn maye û bi wî re beşdarî hinek şeran bûye. Herweha bi begên Zulqadirîyan Ali Bey û Qoçî Bey; bi mîrêmîrê Diyarbekirê yê yekem Bıyıklı Mehmed Paşa, bi Sedrazam Îbrahîm Paşa re tşkiliyên wî çêbûne. Bi arîkariya Sedrazam Îbrahîm Paşa *Selîmnameya* xwe pêşkêşî Siltan Selîm kiriye.¹¹

Ji ber ku bi zimanê tirkî jî berhem û helbestên wî hene di hemû tezkîreyên helbestvanên Tirkan ên sedsala XVIem de û di berhemên pisporê edebiyata tirkî Fuat Köprülü de behsa wî hatiye kirin. Berhema wî ya herî girîng *Selîmname* (1521) ye. Di vir de jiyana Siltan Selîmê Osmanî aniyê zimên.

Şikriyê Bedlîsî, yekem helbestvanê Bedlîsî ye ku di sedsala XV û XVIem de bi kurdî helbest nivîsîne. Ew helbestvanê herî kevin ê Bedlîsî tê hesibandin. Ji ber ku tifaqa kurd û Osmaniyan di sala 1517an de çê bûye, Şikrî wek helbestvanên berî vê tifaqê jî dikare bê hesibandin. Şikrî ne di çarçoveya helbestvanên Bedlîsî tenê de, di çarçoveya helbestvanên kurmancan bi giştî de jî, yek ji helbestvanên herî kevin tê hesibandin.

Digel ku nivîsîna wî ya helbestên kurdî teqez e jî -lewra ev yek ji aliyê wî bi xwe ve hatiye îfadekirin- heta niha ev helbestên wî derneketine holê. Çawa ku wî bixwe diyar kiriye, kurdî jî tê de bi şeş zimanan helbest nivîsîne. Ev şeş ziman jî ev in: Tirkî, farisî, erebî, kurdî, ermenkî û hindî. Wî di fexriyeyeke xwe de ku bi zimanê tirkî pêşkêşî Siltan Selîm kiriye, ev taybetmendiya xwe aniyê zimên.¹²

3. Gıyasettin Emre: Gıyasettin Emre, di sala 1919an de li navenda Bedlîsê hatiye dinyayê. Navê bavê wî Şêx Me'rûf e. Gıyasettin Emre ji malbata Şêx Fethulahê Werqanîsî ye. Şêx Fethulah li Bedlîsê dersdarî dikir, lêbelê li Oxîna Mutkiyê jî medrese û dergahê malbatê hebû. Gıyasettin Emre, pêşî li cem bavê xwe dest bi perwerdeyê kir, lêbelê perwerdeya xwe li cem apê xwe yê mezin Şêx Elaedîn xilas kir. Di sala 1954an de bû wekîlê Mûşê yê serbixwe. Di sala 1957an de ji partiya Demokratê bû wekîl. Piştî darbeya 1960an bi qasî 3 sal û nîvê ceza xwar. Di sala 2008an de li Konyayê wefat kir. Li ser Şêx Elaedîn û Şêx Xalidê Oxînî mersiye yê wî hene. Helbestên wî bi navê *Rênasî*, ji aliyê Zeyneladîbîn Zinar ve hatine amadekirin û di sala 1999an de li Stockholmê di weşanxaneya Pencînarê de hatine çapkirin.

4. Mela Mudrikê Godişkî: Mela Mudrikê Godişkî, di sala 1943yan de li gundekî Tetwanê bi navê Şikranîsê hatiye dinyayê. Bavê wî Mela Nûrullahê Godişkî jî helbestvanekî gelekî girîng e. Mela Mudrik li gundên Tetwanê yê wek Kizwak û Reşadiye li cem bavê xwe xwendiyê. Piştî leşkeriyê çar salan

¹¹ Ji bo Şikriyê Bedlîsî bnr. Abdurrahman Adak, "Şükri-i Bitlîsî", *Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*, weş. Beyan., İst. 2008, r. 673-690.

¹² Mustafa İsen, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, weş. AKM, Ankara 1994, r. 233.

îmametiya fexrî kiriye. Piştire wwendengeha îmam xetîbê ji derve xilas kiriye. Piştire li Tetwanê li nexweşxaneyê sîgortayê wek memûr xebitiye. Di sala 2005an de malnişîn bûye. Mela Mudrik niha li Tetwanê jiyana xwe didomîne.

Mela Mudrik, bi qasî 25-30 heb helbest nivîsîne. Helbestên wî ji aliyê kêş, qafiyê û redîfê ve, her weha ji aliyê uslûb û bikaranîna mezmûnên klasîk ve gelekî serkeftî ne. Helbestên wî ji aliyê mijaran ve jî gelekî dewlemend in. Mela Mudrik, di mijarên evîndarî, tesewîfî, neteweyî, dînî û hwd. de helbest nivîsîne. Di nav helbestên wî de munacatên derheqê lavahiya ji Xwedê, ne'tên li ser Cenabê Pêxember, şikayeta ji felekê (bêfaydebûna dinyayê ji emrê însanî re), mersiyyên li ser Şêx Asim, Şêx Xalid û Şêx Mezherê Oxînî, herweha mersiyyên li ser Mela Mihyedîn û li ser bavê wî Mela Nûrulah û helbestek li ser erdheja Wanê jî cih digirin.¹³

5. Mela Nûrulahê Godîşkî: Malbata Mela Nûrulah bi eslê xwe ji wîlayeta Sêrtê navçeya Misircê gundê Têlanê ye. Malbata wî li wê herêmê wek “Mala Şêx Biço” hatiye naskirin. Malbatê piştire koçî herêma Mûşê kiriye. Mela Nûrulah jî di sala 1918an de li gundê Xarsê yê Têliya Mûşê hatiye dinyayê. Mela Nûrulah herî dawî li herêma Bedlîsê bi cih bûye û li wir wek Godîşkî hatiye naskirin. Hê sê mehî bûye, bavê wî Mela Ehmed wefat kiriye. Apê wî Feqî Mistefa ew xwedî kiriye. Li gundê Nokê li cem kurapê xwe Mela Sidîq dest bi xwendine kiriye. Piştire çûye Medreseya Oxînê li wir li cem Şêx Elaedînê kurê Şêx Fethullahê Werqanîsî xwendiyê û li cem Şêx Xalid îcazet standiyê. Piştire li ser daxwaza Şêx Elaedîn li gundê Qerabû dest bi melatîyê kiriye. Bi tevahî 45 salan li gundên curbicur ên Bedlîsê û derdora wê (Qerabu, Güzeldere, Kîzwak, Xizorkîn û Kuştîyan) melatî kiriye. Di sala 2003yan de li Tetwanê wefat kiriye, lêbelê li Oxînê hatiye veşartin.¹⁴

Mela Nûrulah nivîskar û helbestvanekî girîng e û xwediyê gelek berhemên edebî ye. Berhemên wî li jêrê hatine nişandan:

El-Hemail fi'ş-Şemail: Ev berhem derheqê taybetiyên bedenî yên cenabê Pêxember, rabûn û rûniştina wî û mijarên bi jiyana wî ya rojane ve têkildar de ye. Mela Nûrulah di nivîsîna vê berhema xwe de rîsaleyeke pexşan a Şêx Fethullahê Werqanîsî esas girtiye û ev rîsale adapteyî forma nezmê kiriye. Ev berhema Mela Nûrulah ji aliyê Zeynelabidîn Zinar ve hatiye amadekirin û di sala 2007an de ji aliyê weşanxaneyê Dozê ve hatiye çapkirin. Lêbelê digel ku berhem ya Mela Nûrulah e jî, di vê çapê de nivîskarê berhemê wek Şêx Fethullahê Werqanîsî hatiye nivîsîn.

El-Cewahiru'r-Reşadiye: Ev berhem bi kurdî ye û siyera cenabê pêxember e.

¹³ Jêder: Mela Mudrikê Godîşkî, 05.07.2014, Tetwan.

¹⁴ Mela Wefayê kurê Mela Nûrullahê Godîşkî, 07.07.2014, Tetwan; Feqî Huseyn Sağınç, *Tarîxa Wêjeya Kurdî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2002, 609-612.

Dîwan: Ev berhem bi kurdî ye û ji helbestên nivîskar pêk tê.

Es-Sebaik fi'l-Menasik: Ev berhem bi kurdî ye û derheqê erkanên umre û hecê de ye.

Çenta Yetîman: Ev berhem bi kurdî ye û derheqê eqîdeya Îslamê de ye.

Kufri'l-Kebair: Ev berhem bi kurdî ye û derheqê gunehên mezin de ye.

Sehlu'l-Mewrid: Ev berhem, bi erebî ye û şerha mewlûda Melayê Bateyî ye.

Cami'u'l-Me'anî: Ev berhem, bi erebî ye û şerha eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî ye.

Şerha Qesîdeya Dilo Rabe: Ev berhem, bi erebî ye û şerha helbesta “Dilo Rabe” ya Feqiyê Teyran e.

El-Himyan fi Hidayeti's-Sibyan: Ev berhem, bi erebî ye û derheqê tecwîda Qur'anê de ye.¹⁵

Di nav hemû helbestvanên Bedlîsî de yê herî zêde xwedî berhem Mela Nûrullah e. Berhemên wî hem ji aliyê qewareyê ve mezin in, hem jî ji aliyê cureyên xwe ve orjînal in. Lêbelê heta niha ji bilî *el-Hemail fi's-Şemailê* berhemên wî nehatine çapkirin.

6. Selîmiyê Hîzanî: Çawa ku ji navê wî jî tê fêmkirin, Selîmî xelkê Hîzanê ye. Lêbelê ji bilî vê agahiyê, derheqê wî de tu agahiyên din di dest de nînin. Ji ber ku kesên wek Rûdenko û Qenatê Kurdo, ew wek Selîmê Silêman dane nasandin, zêdetir bi vî awayî hatiye naskirin. Li gorî vê navê bavê wî Silêman e.

Jidayîkbûn û wefata Selîmî, bi awayekî zelal nayên zanîn. Lêbelê ji vê beyta jêrîn a ku di *Yûsiv û Zelîxaya* wî de derbas dibe, sala nivîsîna berhemê derdikevê meyndanê ku ev jî ji bo kifşkirina serdema wî nîşaneyekê girîng e:

Lewra bi hikayetê şeniyye
Tarîx(i) ji ismê **Heq xenî** ye

Îfadeya “Heq xenî” ya vê beytê li gorî hesabê Ebcedê beramberî tarîxa 1168/1754an tê. Ev jî serdema ku helbestvan tê de jiyaye (sedsala XVIII) ji me re destnîşan dike.¹⁶

Herçiqas Qenatê Kurdo di berhema xwe ya bi navê *Tarîxa Edebiyata Kurdî* de li pey rêça Rudenko û A. Jaba dibêje ku Selîmê Silêman hemdemê Şerefxanê Bedlîsî (sedsal: XVI-XVII) ye û helbestvanê mîrê Hîzanê Mîr Şeref e jî, ev nêrîn heta niha nehatiye piştrastkirin.¹⁷

Selîmî, bi berhema xwe ya bi navê *Yûsif û Zelîxayê*, di tarîxa edebiyata kurdî de cihekî xwe yê taybet heye. Ev berhema wî, derheqê bûyera Yûsif Pêxember û

¹⁵ Mela Wefayê kurê Mela Nûrullahê Godîşkî, 07.07.2014, Tetwan.

¹⁶ Ji bo tarîxên di yên ku di vê mijarê de hatine derxistin bnr. Tehsîn Î. Doskî, *Yûsif û Zuleyxa Vehandina Selîmê Hîzanî*, Spîrêz, Dihok 2004, r. 12-15; Ayhan Geverî, *Yûsif û Zuleyxa-Selîmiyê Hîzanî*, weş. Nûbihar, Stenbol 2013, r. 45-46.

¹⁷ Ji bo nêrîna Kurdo bnr. Qenatê Kurdo, *Tarîxa Edebiyata Kurdî*, Öz-ge Ankara 1992, r. 103. Ji bo reddyeyê vê nêrînê bnr. Doskî, *Yûsif û Zuleyxa*, r. 11-15; Geverî, *bn.* r. 43-46.

xanima ezîzê Misirê Zelîxayê de ye. Berî wî di edebiyatên farisî û tirkî de ev mijar hatiye nivîsîn, lê di edebiyata kurdî de cara pêşî ev mijar ji aliyê Selîmê Silêman ve derbasî nezmê bûye.

Yûsif û Zelîxaya Selîmê Silêman, li Kurdistana Bakur cara pêşî di sala 1998an de ji aliyê Feqî Huseyn Sağniç ve (Enst. Kurdî ya Stenbolê) û li Kurdistana Başûr jî di sala 2004an de ji aliyê Tehsîn Î. Doskî ve (Spîrêz) hat çapkirin. Herî dawî ji aliyê Ayhan Tek ve digel lêkolîna li ser berhemê metnekî tekûz ê berhemê hat amadekirin (Nûbihar 2013).

Berhem ji aliyê hecma xwe ve mezin e û li gorî metnê Geverî ji 2325 beytan pêk hatiye. Kêşa wê, wek kêşa “Mem û Zîn”ê “Me’ûlu mefa’ilun fe’ûlun” e. Mexlesa wî “Selîmî” ye ku ev mexles di berhema xwe de, yek di beşa tewhîdê de, yek jî di beşa Xatîmeyê de, bi giştî çar caran bi kar aniye. Selîmî, di vê berhema xwe de ji aliyê edebî û hizra neteweyî ve di bin bandora Ehmedê Xanî de maye ku di beşa sebebê telîfê ya berhema xwe de ev yek aniye ziman. Selîmî, ji helbestvanên piştî xwe, bandor li helbestvanekî din ê Bedlîsî kiriye ku ew jî Sewadî (Harisê Bedlîsî) ye. Li jêrê li ser wî jî dê bê rawestan.

7. Mela Xelîlê Sêrtî: Herçiqas nisbeta Mela Xelîlê Sêrtî bi bal Sêrtê ve tê kirin jî, ew di eslê xwe de xelkê devera Hîzanê ye. Mela Xelîl di sala 1750î de li gundekî Hîzanê bi navê Gulpîkê hatiye dinê. Bavê wî Mela Huseyn, bapîrê wî jî Mela Xalid e. Malbata Mela Xelîl ji eşîra Elîcanan e. Elîcanî li herêma Hîzanê li gundên wek Gulpîk, Kîlvyan, Şên û Kûlatê dijîn. Bapîrê wî jî ji Kûlatê hatiye Gulpîkê. Eqrebayên malbata Mela Xelîl ku wek Mala Se’dla tên naskirin, heta niha jî li Gulpîkê dijîn.

Mela Xelîl bi rêzê li cihên wek Bedlîs, Helenze (gundekî Sêrtê), Westan, Muks, Hîzan, Xoşab, Cizîr û Îmadiyahê di medreseyan kurdan de xwendiyê û icazeya xwe ya ilmî li Îmadiyahê li cem Mela Mehmûdê Behdînî standiyê. Mela Xelîl piştî icazeya xwe ji Îmadiyahê çûye gundekî Mûsilê bi navê Reşîdiyê û li wir intisabî Şêx Ehmed Reşîdî yê Qadirî kiriye.

Mela Xelîl piştî vegeriya welatê xwe Hîzanê û li wir ji 5 salan zêdetir di medreseya Meyadanê de ders daye. Piştî li navenda Sêrtê bi cih bûye. Du sedemên çûna wî ya Sêrtê hene. Yê yekem daxwaza bavê wî ye, yê duyem jî bicihkirina rêbaza zanistên medreseyan li navenda Sêrtê ye. Mela Xelîl li Sêrtê bi dayîna dersan, perwerdekirina feqîyan û telîfkirina berhemên ilmî û edebî temenê xwe tije kiriye û di sala 1843an 96 salî li Sêrtê wefat kiriye. Gora wî li goristana Bileyliyê ye.¹⁸

¹⁸ Ji bo jiyana Mela Xelîlê Sêrtî bnr. Mela Fudayl, *Tercemetu Hali Ceddina 'l-A'îlâ Mela Halil es-Si'rdî*, Nusxeya fotokopî ya destnivîsê, Pirtûkxaneya A. Adak a taybet. wr., 88-94; Bursalî Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, b. II, r. 38; Ömer Pakiç, “Molla Halil Siirdî”, DIA, İstanbul 2005, b. X, r. 403-405; ‘E. N. S. Doskî, el-Molla Xelîl es-Sêrtî we Menhecuhu fî İsbati'l-‘Eqaidi'l-İslamiyye, weş. Spîrêz, Erbil 2007, r. 23-73.

Mela Xelîlê Sêrtî derbarê ilmên wek serf, nehew, belaxet, mentiq, munazere, cedel, wed', eqaîd-kelam, hedîs, fiqh, tefsîr, tecwîd, tesewwuf, mewlûd û şemalê de ji 25an zêdetir berhem li dûv xwe hiştine.¹⁹ Mela Xelîl berhemên xwe bi piranî di warê zanistên medreseyê de û bi zimanê erebî nivîsîne. Lêbelê wî du berhem jî bi zimanê kurdî dane: *Nehcu'l-Enam* û *Menzûmeya Tecwîdê*.

Nehcul'Enam berhemeke girîng ya edebiyata dînî ye. Ev berhema didaktik a dînî û exlaqî di medreseyên kurdan de ji bo perwerdeya xwendekarên medreseyan hatiye bikaranîn. Berhem ji aliyê naverokê ve du beş in. Beşa yekem derheqê Eqîdeyê de ye, beşa duyem jî derheqê exlaq de ye. *Menzûmeya Tecwîdê* derheqê rêzikên rastxwendin û xweşxwendina Qur'ana Pîroz de ye. *Menzûmeya Tecwîdê* di edebiyata dînî ya kurdiya Kurmancî de berhemeke gelek girîng e. Lewra di tarîxa edebiyata kurdî de di warê xwe de berhema yekem e.²⁰ Ji bilî van her du menzûmeyan Mela Xelîlê Sêrtî bi kurdî hinek helbest jî nivîsîne.²¹

Mela Xelîlê Sêrtî di pêşketina medreseyên kurdan de roleke mezin lîstîye. Kesên ku wî û zarokên wî perwerde kirine li tevahiya Kurdistana Bakur belav bûne û van kesan pirtûkên wî dane xwendin. Bi taybetî pirtûka wî ya Kurmancî *Nehcu'l-Enam* ketiye nav mufredata medreseyan de.

8. Mela Îmadedîn Reşpojan: Mela Îmadedîn Reşpojan, ji gundekî Hîzanê bi navê Hêrwis e. Di sala 1944an de hatiye dinyayê. Malbata wî malbateke xwenda bûn û hem bavê wî, hem apê wî mela bûn. Loma di zarokatiya xwe de dest bi xwendina medreseyê kiriye û di nava 5 salan de perwerdeya medreseyê xilas kiriye. Di sala 1968an de li cem Mela Mihyedînê Hawelî îcazet stendiye. Piştî îcazeyê 20 salan muderistî kiriye. Piştî li cihên wek Masertê, Bazîd, Kozluk, Bedlîs, Elbak û Denizliyê miftîti kiriye.

Mela Îmadedîn, di dema melatî û miftîtiya xwe de bi hereketên siyasî yên kurdî re têkilî daniye. Bi kesên wek Seîd Elçî û Cegerxwîn re hevaltiya wî çêbûye. Ji ber hîzrên xwe yên neteweyî hatiye nefîkirin.

Mela Îmadedîn nivîskar û helbestvanekî gelekî jêhatî ye. Xebatên wî yên peşan û yên menzûm jî hene. Li gor agahiyên ku nivîskar dane me, diwana wî ya helbestan ji pênc bergan pêk tê; du berg ji van li Diyarbekirê çap bûne²², sê berg jî hêj nehatine çapkirin. Ji bilî van gelek helbestên wî jî wînda bûne. Digel helbestên kurdî, di helbestên erebî de jî gelekî serkeftî ye. Mela Îmadedîn

¹⁹ Ji bo berhemên Mela Xelîlê Sêrtî bnr. h.c.

²⁰ Ji bo edebiyata kurdî ya serdema mîrektîyan bnr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar (Çap 2), Stenbol 2013, r. 183-359.

²¹ Bnr. Abdurrahman Adak, Mela Xelîlê Sêrtî: Helbestvanê bi Mexlesa "Şewqî" û Helbestên wî yên Kurmancî, Mardîn Artuklu Üniv. Mukaddime Dergisi, j. I, s. 2010.

²² Mixabin me nekarî em derfeta dîtina van berhemên çapkirî bi dest bixin.

derbareyê Bedîuzzeman Se'îdê Nûrsî de jî hem bi kurdî hem jî bi erebî helbest nivîsîne.²³ Mela Îmadedîn di helbestên xwe de mexlesa Reşpojan bi kar anîye.

Mela Îmadedîn ji bilî berhemên menzûm, berhemên pexşan jî nivîsîne. Ji van *Serfa Kurdi* çap bûye. Herweha derheqê Ehmedê Xanî û tarîxa kurdan de jî du berhemên wî hene, lê heta niha nehatine çapkirin.²⁴

9. Ebdulahê Qursincî: Ebdulahê Qursincî li gundekî Hîzanê bi navê Qursincê hatiye dinyayê. Navê bavê wî Feqe Mihemed, navê bapîrê wî Mela Mistefa ye. Texmînî di sala 2000î de wefat kiriye. Qursincî, di zanistên medreseyê de zêde peş neketiye, lêbelê di warên telîfa menzûmeyan û vegotina bûyeran de xwediyê şîyan û hunermendiyeke mezin bûye. Bi Qursincî re hafîzeyeke gelekî bihêz hebûye. Çi bûyera ku bi serê wî de hatiye, digel hemû hûnguliyên di heman gavê de derbasî nezmê kiriye. Bi qasî 20-30 menzûmeyên wî hene ku di her yekê jî wan de bûyereke neqil kiriye. Ji vî aliyê ve Qursincî wek waqanûsekî ku bûyerên herêmî nivîsîne dikare bê hesibandin. Divê ev jî bê gotin ku mîzah, hicîw û nukte rengên sereke yê menzûmeyên Qursincî ne. Ev reng di hemû menzûmeyên wî de derdikeve pêş.

Aliyekî din ê hunermendiya Qursincî ew e ku di pêşkêşkirina bûyeran û nimandina dengên zarok, mezin, jin, mêr û her cure tiştî de hêzeke wî ya mezin hebûye. Loma ew wekî şanogerekî girîng ê serdema xwe tê hesibandin. Dikare bê gotin ku di vî warê de ew kesekî nadir bûye.²⁵

10. Xelîfe Selîm: Xelîfe Selîmê ku wek Mela Selîmê Hîzanî jî tê naskirin, di sala 1856an de li gundê Ezîzan ku li ser Kanîreşa Çewlikê ye hatiye dinyayê. Wekî malbat ji Darahênê (Genç) ne, lêbelê bavê wî li Kanîreşê bi cih bûye. Mela Selîm, li gundê Mengelê (Qelencûx/Kalencik) yê Kanîreşê li cem bavê xwe perwerdeya medreseyê dîtîye. Piştî çûye Misrê û Şamê û li wan deran jî perwerde dîtîye. Piştî vegehe li gundê Qelencûxê dersdarî kiriye. Mela Selîm, çûye Stenbolê û Îranê jî. Li Îranê jî çar salan dersdarî kiriye. Mela Selîm, kesekî alim bûye. Di nav xwendekarên wî de kesên wek Şêx Şehabedîn û Seyîd Elî ku jî malbata şêxên wî ne û hevrêyên wî yên serhildanê ne, Mela Mistefa Barzanî û Seîdê Nûrsî jî hene.

Mela Selîm, ji bo rêça tesewîfê berê xwe daye herêma Hîzanê û li cem kurê Seyîd Sibxetullahê Arwasî (Xews) Şêx Nûr Mihemed îcazeta terîqeta Neqşebendîtiyê stendiye. Piştî çûna wî ya Hîzanê ew wek Xelîfe Selîm, yan jî Mela Selîmê Hîzanî hatiye naskirin. Cegerxwîn jî di helbesteke xwe de ew wek Mewlana Selîmê Hîzanî bi nav kiriye.²⁶

²³ Zeynelâbidîn Âmidî, *Medhiyye û Mersiyye Der Heqê Seydâyê Bedî'uzzemân*, Diyarbakır Söz Yay., Diyarbakır 2004., r. 109-111.

²⁴ Jêder: Mela Îmadedîn Reşpojan, 10.07.2014, hevdişîna bi rîya telefonê.

²⁵ Jêder: Mela Seyîdxan Özdemir, 12.07.2014, Tetwan.

²⁶ Cegerxwîn, "Hozan û Şa'irên Kurd", *Sewra Azadî*, Avesta, Stenbol 2002, r. 151-153.

Xelîfe Selîm, ji bilî karên medrese û terîqetê, bi karên civakî û siyasî re jî têkildar bû û di vê çarçoveyê de di damezirandina cemiyeta “Kürd Teavûn ve Terakki” û Rêxistina “Îrşadê” de jî cih girtiye. Di sala 1914an de li dijî hikûmeta Îttîhad û Tereqqiyê digel Şêx Şehabedîn û Seyîd Elî, serhildaneke leşkerî pêk aniye. Simko Axayê Şîkakî jî piştgirî daye serhildanê, lêbelê serhildan negihîştîye armanca xwe. Di dawiyê de Osmanîyan Şêx Şehabedîn û Seyîd Elî bi dar ve kirine, Xelîfe Selîm jî xwe spartîye balyozxaneyê Rûsan a Bedlîsê. Lê piştê di wextê şerê Tirk û Rûsan de, Tirk ketine balyozxaneyê û Xelîfe Selîm bi dar ve kirine (1914).²⁷

Xelîfe Selîm, digel van aliyên xwe bi helbestê re jî eleqedar bûye. Wî bi kurdî gelek helbest nivîsîne, lêbelê helbestên wî nehatine berhevkerin. Di helbestên Xelîfe Selîm de temayên dînî, civakî û neteweyî tînin.²⁸ Cegerxwîn jî di helbesta xwe ya bi navê *Hozan û Şa'irên Kurd* de ku ji bo danasîna helbestvanên kurd terxan kiriye, cih daye helbestvanê me jî û sîtayîş pesnê wî daye:

Yek Mewlana Selîmê Hîzan e
Kurdperwer û mezin û rêzan e

Wî di ber Kurda de xwe da kuştin
Çend xoşxwan bi şûn xwe ve hiştin

11. Sewadî: Helbestvanekî din ku bi bal Bedlîsê ve hatiye nisbetkirin Sewadî ye. Sewadî mexlesa wî ya helbestê ye. Di çavkaniyan de navê wî wek Haris û herêma wî jî wek Bedlîs hatiye nîşandan û ji Sewadî zêdetir wek “Harisê Bedlîsî” behsa wî hatiye kirin.²⁹ Li gorî Perviz Jahany di nisbetkirina Sewadî bi bal Bedlîsê ve teqezîyek tune ye û dibe ku ew ji gundekî bi navê Sewadî be ku li ser qezaya Basa (Güçlükonak) ya wîlayeta Şîrnexê ye.³⁰

Ji van beytên jêrîn ku di destpêka *Leyla û Mecnûnê* de nivîsîne, derdikeve meydanê ku Sewadî di sedsala hijdehem de jiyaye:

Nehroz (i) tamam (i) paşê newroz
Menqûş (i) mi kir nigîne pîroz

Mexzê dev û lêv se'yê sinne
Tarîx ji wî lew ji mexzê sinne

²⁷ Nevzat Bingöl, Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim, Weş. Do, İstanbul 2013; Sağnıç, b.n., r. 460-64; Temo, b.n., II, 1475.

²⁸ Ji bo ku hin ji helbestên wî dan me, ji Nevzat Bingöl re spasîyên xwe pêşkêş dikim.

²⁹ Rudenko, M. B., *Opisanie Kurdisch Rukopisy Leningradskii Sobranie*, Izdatelbstvo Vdstdčnyd Literaturi, Moskova 1961, r. 61-62; Kurdo, b.n., r. 122.; Abdulrehman Mizuri, “Leyla û Mecnûna Harisê Bitlîsî”, wer. Alîxan Aras, <http://aso-zagrosi.over-blog.com/article-30477610.html>. (15.08.2014); Marûf Xeznedar, *Mêjuwî Edebi Kurdî*, weş. Aras, Hewlêr 2010, II, 507; Doskî, Tehsîn Î., *Harisê Bedlîsî Leyla û Mecnûn*, weş. Spîrêz, Hewlêr 2004, r. 3, 14, 36; Sağnıç, b.n., r. 417; Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, weş. Agora, İstanbul, 2007, II, 1374.

³⁰ Perviz Jahany, *Leyla û Mecnûna Sewadî (Metin, Lêkolîn, Şîrove)*, Teza Lisansa Bilind a Neçapbûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî, Mêrdîn 2016, r. 27.

Ji beyta pêşî aşîkar dibe ku nivîskar berhema xwe piştî Newrozê bi deh rojan nivîsiye. Ev jî beramberî 31ê adarê tê. Ji beyta duyem jî ji îfadeya “mexzê sinne” bi hesabê Ebcêdê tê fêmkirin ku sala nivîsînê 1162 (bi mîladî 1748) e. Bi vî awayî tarîxa nivîsîna vê berheme dibe 1161/31ê Adara 1161ê hicrî ku beramberî sala 1748ê tê. Lê ji ber ku di hinek nusxeyan de peyva “sinne”yê wek “sîne”yê jî hatiye nivîsîn, eger em hesabê ebcêdê li gorî vê çê bikin, wê demê tarîx bi zêdebûna 10 salan dê bibe 1172 (bi mîladî 1758).³¹

Eger Sewadî, di sala 1748, yan jî 1758an de berhema xwe nivîsibe, wê gavê ew berî vê tarîxê hatiye dinyayê û di vê tarîxê de bi hindikayî serdema zoroktiyê û perwerdeyê xilas kiriye. Ji xwe di hinek çavkaniyan de hatiye neqlkirin ku sala bûyîna wî 1700 yan jî 1738 e.³²

Li gorî ku ji berhema wî *Leyla û Mecnûnê* tê fêmkirin Harisê Bedlîsî gihiştiye serdema du mîrên Bedlîsê: Emînê Yûsif û piştî wefata wî kurê wî Ebdulah Xan. Bedlîsî di berhema xwe de weha behsa van her du mîran kiriye:³³

Mîrê ku felek li wî muessif

Zil'îzz û 'ula **emînê Yûsif**

Roja feleka kemalê 'îrfan

Begzadeê 'alî **Ebdulah Xan**

44

Harisê Bedlîsî bi navê *Leyla û Mecnûnê* berhemeke gelekî girîng nivîsiye û di vê berheme de mexlesa “Sewadî” bi kar aniyê. Sewadî ev mijara meşhûr a ku di edebiyata erebî, farisî û tirkî de heyî, îcar di kurdî de aniyê zimên. Çawa ku li jorê hat ravekirin, berhem yan di sala 1748, yan jî di sala 1758an de hatiye nivîsîn.

Berhem cara pêşî ji aliyê M. B. Rûdenko ve di sala 1965an de bi alfabeya Rûsî; cara duyem di sala 1999an de li Stenbolê ji aliyê weşanxaneya Nûbiharê ve bi alfabeya erebî û latînî; di sala 2004an de ji aliyê Tehsîn Îbrahîm Doskî ve li Duhokê bi alfabeya erebî îmlaya Başûr hatiye çapkirin. Herî dawî ji aliyê Parviz Jahany ve li Zanîngeha Mardin Artukluyê tezeke lîsansa bilind hatiye amadekirin. (*Leyla û Mecnûna Sewadî-Metin, Lêkolîn, Şîrove*, Mêrdîn 2016) Li gorî metnê vê tezê berhem ji 23 beş û 779 beytan pêk tê.

Herçiqas Qenatê Kurdo behsa berhemeke Sewadî bi navê *Yûsif û Zileyxayê* dike³⁴ jî, li gorî ku Parviz Jahany dibêje, li ser nisbeta wê berheme bi bal Sewadî

³¹ Kurdo, b.n., r. 123; Mizuri, g.n.; Doskî, b.n., 17-18.

³² Doskî, b.n., r. 7-19; Temo, b.n., II, 1374, Abdulhadi Timurtaş, “Haris el-Bitlîsî ve Leyla û Mecnûn Adhî Manzûmesi” *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Beyan Yay., İst. 2008., r. 373.

³³ Ji bo jiyana helbestvan bnr. Perviz Jahany, h.t., r. 21-38; Harisê Bedlîsî, *Leyla û Mecnûn*, Amd. Tehsîn Î. Doskî, Spîrêz, Dihok 2004, r. 7-19.

³⁴ Kurdo, bn., r. 122.

ve guman hene.³⁵ Herweha Tehsin Î. Dostkî jî du helbestên ku bi bal Sewadî ve nisbet dike weşandine.³⁶ Lêbelê dîsa li gorî Parviz Jahany ji van helbestan tenê yek a Sewadî ye.³⁷

12. Mela Ebdulkerîmê Tetwanî: Mela Ebdulkerîm, xelkê Tetwanê ye. Li Bulanixê (Kop) melatî kiriye. Piştê li navenda Xelatê bi cih bûye û bi qasî bîst salan li wir melatî kiriye. Di derdora sala 2000î de li Xelatê wefat kiriye. Gelek helbest û menzûmeyên wî hene, lêbelê heta niha nehatine çapkirin.³⁸

13. Mela Îbrahîmê Tetwanî: Mela Îbrahîm, di sala 1949an de li gundê Histûsê yê Tetwanê hatiye dinyayê. Li cihên wek Kawaş/Westan û Pirûsê li cem Mela Mehmûd perwerdeya medreseyê dîtîye. Di 20 saliya xwe de jî medreseyê veqetiyaye û çûye leşkeriyê. Piştî leşkeriyê li Tetwanê di saziyeke fermî de dest bi karkeriyê kiriye û ji karê xwe malnişîn bûye. Niha jiyana xwe li Tetwanê didomîne.

Mela Îbrahîm, bi navê “Pirtûka Şîretên Zarokan” berhemeke menzûm nivîsiye. Di berhemê de 1000 şîret hene. Her şîretek jî bendên du, sê, yan çar misrayî pêk tê. Zimanê wan sade û keşa wan jî serbest e. Berhem heta niha nehatiye çapkirin.³⁹

14. Mela Ehmedê Xelatî: Mela Ehmed di sala 1933yan de li gundê Soktilî (Sogutlu) yê Bulanixa Mûşê hatiye dinyayê. Bavê wî Mela Weysiyê Soktilî (1885-1962) mela û şairekî navdar bû. Ew bi xwe di sala 1885ê de li bajarê Xelatê hatiye dinyayê, lêbelê piştê li gundê Soktilî bi cih bûye. Mela Ehmed pêşî li cem bavê xwe dest bi xwendinê kiriye. Piştê li gundên Bulanixê, Malazgirê û li navenda Norşînê bi qasî 13-14 salan perwerdeya medreseyê dîtîye. Wî li Tendureka Malazgirê li cem Mela Zahir, jî gundên Bulanixê li Tirtopê li cem Mela Reşîd, li Mela mustefayê li cem Mela Ni'metullah, li Lekerê li cem Mela Cemîl, li Adgoyê li cem Şêx Tahayê Mala Seyda; li Nûrşînê di dema postnişîniya Şêx Me'sûm de li cem Şêx Nasirê neviyê hezret, Mela Baqiyê Subaşî (xelfeyê Melayê Mezin Şêx M. Emîn û zavayê seyda) û Mela Mehmûd xwendiyê û herî dawî li Nûrşînê li cem Mela Mehmûd îcazet stendiye. Mela Ehmed di zemanê Şêx Me'sûm de li Nûrşînê di şert û mercên zehmet de di binê erdê de perwerde dîtîye û di wî zemanê de bi taybetî ji Mela Baqî gelekî sûd wergirtiye. Piştê li cihên wek Bulanix, Zonguldak û Xelatê 35 salan melatî kiriye. Di sala 1995an de malnişîn bûye.⁴⁰

³⁵ Parviz Jahany, h.t., r. 39.

³⁶ Harisê Bedlîsî, b.n., r. 20-29.

³⁷ Parviz Jahany, h.t., r. 47-48.

³⁸ Jêder: Mela Nîzamedîn Yakışık, 17.07.2014

³⁹ Jêder: Mela Îbrahîmê Tetwanî, 06.07.2014; Azad Orak, 06.07.2014.

⁴⁰ Jêder: Mela Ehmedê Xelatî, 15.07.2014..

Mela Ehmed di jiyana xwe de ji gelek kesayetana hez kiriye û li ser wan medhiye û mersiye nivîsîne. Helbestên wî bi piranî di vê mijarê de ne. Dîwana wî wek dîwana medhiye û mersiyyan dikare bê hesibandin. Loma jî nivîskar dîwana xwe wek *Bîra Kul û Derda* bi nav kiriye. Di dîwana Mela Ehmed de 148 helbest hene. Kesên ku wî di dîwana xwe de li ser wan helbest nivîsîne du beş in. Beşa yekem şêxên serdema wî ne ku hin ji wan ev in: Ji Nûrşînê Şêx Ebdurehmanê Taxî (Seyda), Şêx Diyaedîn (Hezret) Şêx Mesûm, Şêx Meşûq; Şêx Mihmedê Kufrewî, Seydayê Mela Raşid, Şêx Raşidê Menzilê, Şêx Fewzedînê Menzilî, Şêx Yehyayê Çoxreşî. Beşa duyem jî kurê wî Munîr e. Kurê wî Munîr piştî ku 4 salan li Fransayê li Zanîngeha Sorbonê xwendiyê li Belçîqayê bi keçeke bi navê Neclayê re nişana xwe çêkiriye û lê berî ku bizewicin di sala 2006an de di qezayeke trafikê de digel destgirtiya xwe rihê xwe ji dest daye. Mela Ehmed, di beşeke mezin a dîwana xwe de li ser kurê xwe Munîr û destgirtiya wî Neclayê helbest nivîsîne. Herweha li ser Helepçe û Sînemaya Amûdê jî helbestên wî hene.⁴¹

15. Seydayê Xelatî: Navê wî Mela Seîd e. Mela Seîd ji ber ku xelkê Xelatê ye, wek “Seydayê Xelatî” navdar bûye. Mela Seîd, di sala 1938an de li Xelatê hatiye dinyayê. Di medreseyan de perwede dîtiye. Seydayê Xelatî jiyana xwe li Xelatê didomîne.

Seydayê Xelatî, Ji sala 1958an heta îro helbestan dinivîse. Bi navê “Xelat”, “Civat”, “Dara Azadî”, “Evîn û Axîn” û “Rewşen” 5 pirtûkên wî yê helbestê hene. Herweha bi navê “Evîna Bêtixûb” romaneke wî jî heye. Di helbestên wî de mijarên wek evîna welat, destanên evîndariyê, kurdên ku di riya azadiyê de jiyana xwe ji dest dane cih digirin.

16. Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî: Şêx Şemsedîn, xelkê Xelatê ye. Seyîd Ehmedê Xelatîyê ku di rêza dozdehem a silsileyê wî de ye, ji Hemedanê koçî Xelatê kiriye. Ew bi xwe di sala 1588an de li Xelatê hatiye dinyayê. Şêx Şemsedîn, pêşî li Xelatê li cem kesekî bi navê Seyîd Ebdulkerîm xwendiyê. Piştê digel bavê xwe Seyîd Ebdurehman û birayê xwe Mihemed Emîn Xelat terk kirine û ji wir di dema Mîr Îmadedînê Hekkarî de çûne Hekkarî û demekê di nav eşîra Doskiyan de mane. Digel ku ehlên wî li Hekkarî diman, ew bixwe tevî eşîra Ertûşîyan dibû ku di navbera Hekkarî û Behdînan de koçberî dikirin. Şêx Şemsedîn di seferekê de bi Ertûşîyan re çûye Imadiyeya paytexta mîrnişîniya Behdînan û bi mîrê wê demê Seydî Xan re hevdiîn kiriye. Mîr, zehf jê hes kiriye û heft gundên eşîra Mizûriyan dane wî. Ew jî ji wan gundan li Birîfkanê bi cih bûye û li wir tekyayeke Xelwetîyan ava kiriye. Ev bûyer di sala 1030/1621ê de qewimiye. Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî, ji wê salê û şûn de bi qasî 53 salan li Birîfkanê di tekyaye xwe de wezîfe kiriye û di sala 1085/1674an de 88 salî wefat kiriye. Şêx Şemsedîn piraniya temenê xwe di sedsala hivdehem de bihurandiyê.

⁴¹ Mela Ehmedê Xelatî, *Dîwan Bîra Kul û Derda*, bê cih û tarîx.

Herçiqas navê Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî wek yê Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran zêde belav nebûbe jî, ew yek ji nûnerên kevin û ewilîn ên edebiyata kurdî ya klasîk e. Ew helbestvanekî xwedî dîwan e, lê ji dîwana wî tenê 16 helbest û du helbestên netemambûyî gihîştine îro. Ev helbestên wî yê ku ji aliyê Şêx Memdûhê Birîfkanî ve hatine parastin cara pêşî di sala 2001ê de li Swêdê ji aliyê weşanxaneya Roja Nû ve bi navê *Dîdarê Yar* hatine çapkirin (Amd. Zahid Birîfkanî). Mihemed Emîn Doskî jî ev helbestên wî bi zimanê erebî bi navê *Lewami' u 'ş-Şehib* şerh kirine. Ev şerh di sala 2007an de li Dihokê ji aliyê weşanxaneya Spîrêzê ve hatiye çapkirin. Herî dawî ji aliyê Serdar Yılmaz ve li Zanîngeha Mardin Artukluyê li ser Şêx Şemsedîn û helbestên wî tezeke masterê jî hat amadekirin.

Bi qasî ku tê zanîn di tarîxa edebiyata kurdî de nûnerê yegane û herî girîng ê Xelwetiyan Şêx Şemsedîn e û ji bilî wî di nav helbestvanên kurdan de yê ku vê ekolê temsîl dikin nînin. Şêx Şemsedîn navê terîqeta xwe wek mexles jî bi kar aniyê û di çarçoveya dustûrê xelwetê de xwe ji insanan dûr xistiye, derketiye sehra û çolan û li wan deran di kaviil û şikeftan de jiyaye. Di encamê de di helbestên xwe de behsa gelek heywanan kiriye. Wî di helbestên xwe de bi îfadeyên girtî û bi dirûvê remz û şîfreyan hizra wehdetu'l-wicûdê jî parastiyê.

Piştî wî bi du sedeyan neviyê wî yê xelesa çarem Şêx Nûredînê Birîfkanî (w. 1851) û piştî Şêx Nûredîn bi sedeyekê neviyê wî Şêx Memdûhê Birîfkanî (w. 1976) jî helbestvanên girîng in⁴².

17. Mela Nîzamedîn (Yakışık): Mela Nîzamedîn (Yakışık), di sala 1967an de li gundekî Tetwanê bi navê Kurtvanê hatiye dinyayê. Lêbelê wek malbat ji gundekî Hîzanê bi navê Qursincê ne. Bavê wî Mela Mihyedînê Qursincî seydayê medreseyê bû. Mela Nîzamedîn jî li gundên wek Kindiras û Xaxûsê li cem bavê xwe perwerdeya medreseyê dît. Herweha li cem Mela Feqîrullah Erkoç, Mela Burhanedîn Geylanî, Mela Mehmûd Ayaz û Mela Seffetullah Ayte jî perwerde dît. Di sala 1988an de ji bavê xwe îcazet stend. Mela Nîzamedîn digel perwerdeya medreseyê perwerdeya fermî jî dît û di sala 1988an de lîseya Îmam-Xetîbê û di sala 2000î de jî peymangeha Îlahiyatê xilas kir.

Di sala 1989an de li gundê Xaxûsê dest bi melatiya fermî û muderistiyê kir û piştî du salan li navenda Tetwanê li mizgefta Medîneyê hat wezîfedarkirin. Ji wê demê heta niha li heman cihê melatiya fermî û muderistiyê didomîne. Mela Nîzamedîn ji bilî muderistiyê li ser kevneşopî û pirsgerêkên medreseyan, rêbaza perwerdeya wan û mufredata medreseyan gelek lêkolîn jî kirine. Herweha li ser van mijaran di sempozyumên ku li Bîngol, Mûş, Hekkarî, Wan, Mêrdîn û Bedlîsê de gotar pêşkêş kirine. Mela Nîzamedîn sekreteriya “Medrese Alimlerî Vakfî MEDAV” (Weqfa Alimên Medreseyan WAMED) ê jî dike.⁴³

⁴² Mihemed Emîn Doskî, *Lewami' u 'ş-Şehib*, weş. Spîrêz, Dihok 2007, r. 9-15; Şêx Nûredînê Birîfkanî, *Dîwan Zibanê Kurdî*, Amd. Zahid Birîfkanî weş. Aras, Erbil 2002, 28-35; Serdar Yılmaz, Teza Lîsansa Bilind ya Neçapbûyî, Zanîngeha Mardin Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî, Mêrdîn 2013.

⁴³ Jêder: Mela Nîzamedîn Yakışık.

II. PROFÎLA HELBESTVANÊN HERÊMA BEDLÎSÊ

Di vê beşê de dê ji aliyê serdem, koç, dever û mehsûlên edebî ve profîla helbestvanên Bedlîsî bê derxistin. Divê ev bê gotin ku şîrove û analîzên ku hatine kirin û encamên ku hatine bidestxistin di çarçoveya 17 helbestvanên ku di vê gotarê de hatine nasandin de ye. Li gor tesbîtkirina helbestvanên nû, dibe ku di van şîrove û encaman de hin guherîn çê bibin.

A. SERDEM

Helbestvanên klasîk ên herêma Bedlîsê, paralelî serdemên tarîxa edebiyata kurdiya kurmançî, ji aliyê seyra tarîxî û kronolojîk ve li ser du serdemên sereke tîn dabeşkirin: Helbestvanên serdema mîrektiyan (ji destpêkê heta 1850î) û yên serdema piştî mîrektiyan. Helbestvanên serdema piştî mîrektiyan jî di nav xwe de dibin du beş: Yên êwra dawîya Osmaniyan (1850-1923) û yên êwra komara Tirkîyeyê. Ji aliyê vê seyra tarîxî ve profîla helbestvanên herêma Bedlîsê di tabloya jêrîn de dikare bê şopandin.

JMR	SERDEM	HELBESTVAN	SEDSAL
1	SERDEMA MÎREKT.	Şikriyê Bedlîsî	XV-XVI
2		Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî	XVII
3		Selîmiyê Hîzanî	XVIII
4		Harîsê Bedlîsî	
5		Mela Xelîlê Sêrtî	XVIII-XIX
6	SERDEMA PIŞTÎ MÎREKT.	Xelîfe Selîm	XIX
7		Şêx Ebdulêzîzê Bedlîsî	
8		Mela Ebdulkerîmê Tetwanî	XX
9		Mela Ehmedê Xelatî	
10		Mela Îmadedîn Reşpojan	
11		Ebdulahê Qursincî	
12		Mela Nûrulahê Godîşkî	
13		Giyasettin Emre	
14		Mela Îbrahîmê Tetwanî	BERHEYAT
15		Mela Nîzamedîn Yakîşîk	
16		Seydayê Xelatî	
17	Mela Mudrikê Godîşkî		

Tablo: Li Gorî Seyra Tarîxî Helbestvanên Herêma Bedlîsê.

Ji vê profîla ku di tabloyê de hatiye nîşandan tê fêmkirin ku di serdema mîrektiyan de 5, di serdema piştî mîrektiyan de jî 12 helbestvanên klasîk ên Bedlîsî hene. Ji yên serdema piştî mîrektiyan 2 heb di êwra dawîya Osmaniyan, 10 heb jî di êwra Komara Tirkîyeyê de ne. Ji yên êwra Komara Tirkîyeyê 6 heb mirî, 4 heb jî li ber qeydê heyatê ne.

Digel ku maweya serdema mîrektiyan ji ya serdema piştî mîrektiyan dirêjtir e jî, helbestvanên Bedlîsî yên serdema mîrektiyan ji aliyê jimara xwe ve ji yên serdema piştî mîrektiyan hindiktir in. Her ku hatiye jimara helbestvanan zêdetir

bûye. Ev jî nîşan dide medreseyên serdema piştî mîrektiyên gelekî xwedî bandor in.

Lêbelê divê ev jî bê gotin ku ji aliyê kevinahî û qidemê ve girîngiya helbestvanên serdema mîrektiyên ji yê serdema piştî mîrektiyên zêdetir e. Lewra destpêkirina edebiyata kurdî, hem li herêma Bedlîsê, hem jî li herêman din bi wan çê bûye. Bi rastî jî edebiyata kurdiya kurmancî, di serdema mîrektiyên de di sedsala XVem de bi peymanên kurd û Osmaniyan ketiye qonaxêke nû û cara pêşî di vê qonaxê de helbestvanên ku bi kurdiya kurmancî berhem nivîsîne derketine.⁴⁴ Ji ber ku lehengê sereke yê vê peymanê Îdrîsê Bedlîsî xelkê Bedlîsê ye, di destpêkirina vê qonaxê de cihekî taybet ê bajarê Bedlîsê heye.

Li bajarê Bedlîsê ji sedsala XVem heta bi dawiya sedsala XIXem desthilatdariya malbata Şerefxaniyan dom kiribû. Di maweya vê desthilatdariyê de bi tevahî û bi taybetî di dawiya sedsala XVem û destpêka sedsala XVIem de ji bajarê Bedlîsê gelek rewşenbîrên kurd derketine. Lê di nav van rewşenbîran de edebiyata kurdî zêde ne di rewacê de bû. Rewşenbîrên kurdan ên wê demê, bi piranî bi zimanên serdest ên dema xwe farisî û tirkî nivîsîne. Wek nimûne Îdrîsê Bedlîsî (w. 926/1520) berhemên xwe yê bi navê *Heşt Behîşt* (Jînenîgariya Heşt Siltanên Osmaniyan) û *Selîmname* (Jînenîgariya Siltan Selîmê Osmanî) bi farisî nivîsîne. Herweha kesayetê din ê Bedlîsî Şikriyê Bedlîsî (w. 1523) jî berhema xwe ya bi navê *Selîmnameyê* bi tirkî nivîsîye. Sebebê vê yekê jî ew e ku di vê serdemê de di qadên fermî de zimanên farisî û tirkî di rewacê de ne. Dîgel vê jî helbestên wî di destê me de tune bin jî, di çarçoveya zanînen berdest de, kevintirîn kesê ku bi kurdiya kurmancî helbest nivîsîye Şikriyê Bedlîsî (w.1523) ye û ew jî xelkê Bedlîsê ye.

Piştî, di sedsala XVII de li herêma Xelatê Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî, di sedsala XVIII de li mîrektiya Hîzanê Selîmiyê Hîzanî û Sewadî û di sedsala XVIII-XIXan de jî Mela Xelîlê Sêrtî xuya dikin. Ev jî nîşan dide ku sedsala XVIII-XIXan ku beramberî qonaxa dawî ya mîrektiyên tê ji qonaxa berî xwe dewlemendtir e.

Piştî ku di nîveka sedsala XIXem de valahiya siyasî û sosyal a ku bi dawîlêhatina mîrektiyên kurdan çê bû, ji aliyê şêxên Neqşebendî-Xalidî ve hat dagirtin û jimara kesên ku ji van medrese/dergahan der çûn zêde bû, paralelî vê di jimara helbestvanên kurdî de jî zêdebûnek çêbû. Loma jî helbestvanên ku di vê serdemê de di maweya sed û pêncî salî de derketine meydanê du-sê caran ji yê ku di serdema mîrektiyên de di maweya sê sedsalan de derketine meydanê zêdetir in. Heri dawî divê ev jî bê gotin ku di roja îroyîn de jî li herêma Bedlîsê helbestvanên berheyat hene (4 heb) û rêjeya wan jî ne hindik e.

⁴⁴ Ji bo edebiyata kurdî ya serdema mîrektiyên bnr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar (Çap 2), Stenbol 2013, r. 183-359.

B. KOÇ

Carinan şertên jiyane berê mirov ji deverekê didin devereke din û mirovekî ku li deverekê hatibe dinyayê piştî demekê koçî devereke din dike, li wir bi cih dibe û li wir wefat jî dike. Ev yek jî di nisbetkirina wî mirovî de arîşeyekê jî bi xwe re tîne. Gelo di rewşeke weha de mirov dê bi bal kîjan deverê ve bê nisbetkirin? Di kevneşopiyên ilmî yê mislimanan de ev arîşe bi nisbetkirina mirov bi bal her du deveran ve hatiye çareserkirin. Li gor vê kesê ku li deverekê hatibe dinyayê û li wir mezin bûbe, ji xwe xelkê wê deverê ye. Heman kes eger koçî devereke din bike, li wir bi cih bibe û li wir wefat bike dibe xelkê wê deverê jî. Bi vî awayî ew kes xelkê her du deveran tê hesabandin. Bo nimûne eger kesek li Cizîrê hatibe dinyayê û koçî Mûsilê kiribe, ji bo wî kesî “el-Cezerî summe el-Mûsilî (Cizîrî piştî Mûsilî)” tê gotin.

Li gor vê pîvanê eger mijara mirov komkirina kesayetên deverekê be, hem kesên ku li wê deverê hatine dinyayê (piştî koçî cihekî din jî kiribin), hem jî yê ku koçî wir kirine û li wir bi cih bûne (li cihekî din hatibin dinê jî) divê wek kesayetên wê deverê bîn qebûlkirin. Me jî di vê gotarê de di nisbetkirina helbestvanan bi bal Bedlîsê yan jî qezayên wê ve ev rêbaz şopandin. Dema em di vê çarçoveyê de li helbestvanên herêma Bedlîsê dinêrin encameke weha derdikeve holê. Helbestvanên ku li devera Bedlîsê hatine dinyayê û koçî devereke din kirine du heb in: Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî û Mela Xelîlê Sêrtî. Şêx Şemsedîn li Xelatê hatiye dinê û koçî devera Behdînan kiriye, Mela Xelîl jî li Hîzanê hatiye dinê û koçî bajrê Sêrtê kiriye. Helbestvanên ku ji devereke din koçî devera Bedlîsê kirine jî du heb in: Mela Nûrullahê Godîşkî û Mela Ehmedê Xelatî. Mela Nûrullah li devera Mûşê hatiye dinyayê, lêbelê perwerdeya xwe li devera Bedlîsî kiriye û li wir bi cih bûye. Mela Ehmed jî li gundê Soktilî (Sogutlu) yê Bulanixa Mûşê hatiye dinyayê, lêbelê koçî Xelatê kiriye. Ji bilî van çar helbestvanan hemû helbestvanên din jiyana xwe bi tevahî li herêma Bedlîsê bihurandine.

C. DEVER

Ji ber ku di vê nivîsê de helbestvanên klasîk ên herêma Bedlîsê li gorî serdema mîrekiyan û serdema piştî mîrekiyan hatin dabeşkirin, paralelî vê dabeşkirinê deverên helbestvanan jî li ser du beşan dê bîn dabeşkirin. Lewra parvekirina îdarî ya serdema mîrekiyan û serdema piştî mîrekiyan ne wek hev in. Çawa ku tê zanîn îro berevajiyê parvekirineke îdarî ya li gorî sistema mîrekiyan, parvekirineke li gorî wîlayet û navçeyan jî heye. Loma jî deverên helbestvanên klasîk ên Bedlîsî divê di çarçoveya mîrekiyên herêma Bedlîsê û navçeyên wîlayeta Bedlîsê de li ser du beşan bîn dabeşkirin.

1. Li Gorî Mîrekiyan: Mîrekiyên kurdan bi awayekî giştî ji sedsala XIIIem heta bi nîveka sedsala XIXem li ser piyan mane. Di serdema mîrekiyan de li nav sînoren wîlayeta Bedlîsê, du mîrektî derketine pêş û di van mîrekiyan de nimûneyên edebiyata kurdî hatine dayîn. Ew jî mîrekiyên Bedlîsê û Hîzanê ne.

Eger li gorî van mîrektiyan li dabeşkirina helbestvanên Bedlîsî bê nêrîn encameke weha derdive holê:

Mîrektiya Bedlîsê: Şikriyê Bedlîsî (w.1523), Harisê Bedlîsî (1775)

Mîrektiya Hîzanê: Selîmiyê Hîzanî (Sedsal XVIII), Mela Xelîlê Sêrtî (1843)

Çawa ku tê dîtin di serdema mîrektiyan de, ji mîrektiya Bedlîsê du helbestvan û ji ya Hîzanê jî du helbestvan derketine. Ev jî nîşan dide ku her du mîrektiyan jî ji bo derketina berhemên edebî yê kurdî şert û mercên gunçaw di xwe de hewandine. Loma jî her du mîrektî di tarîxa edebiyata kurdî de xwedî roleke girîng in. Ji aliyekî din ve dikare bê gotin ku di sînore wîlayeta Bedlîsê ya îroyîn de helbestvanên ku di bin desthilatdariya mîrektiyan de derketine çar heb in. Eger mirov Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî jî hesab bike ev jimar dibe pênc. Ev encam jî ji bo wîlayetekê asteke ne hindik e.

Herçiqas Şêx Şemsedîn ne di bin sîwana van her du mîrektiyan de jî be, ew dîsa helbestvanê wê serdemê ye. Lêbelê ew di du xalan de ji yê din vediqete: 1. Ew xelkê Xelatê ye û li Xelatê mîrektiyeke kurdan ava nebûye. 2. Ew li Xelatê nemaye, di serdema mîrektiya Amêdiyê de koçî wir kiriye.

2. Li Gorî Navçeyan: Dema em helbestvanên Bedlîsî li gorî sîstema îroyîn a wîlayet û navçeyan dabeş dikin listeyeke weha derdikeve holê:

Tetwan: Mela Ebdulkerîmê Tetwanî, Mela Nûrulahê Godîşkî, Mela Îbrahîmê Tetwanî, Mela Nîzamedîn Yakîşîk, Mela Mudrikê Godîşkî (5 helbestvan).

Bedlîs: Şikriyê Bedlîsî, Sewadî, Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî, Mela Îmadedîn Reşpojan (4 helbestvan).

Hîzan: Selîmiyê Hîzanî, Mela Xelîlê Sêrtî, Xelîfe Selîm, Ebdulahê Qursincî (3 helbestvan).

Xelat: Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî, Mela Ehmedê Xelatî, Seydayê Xelatî (3 helbestvan).

Mutkî: Gıyasettin Emre.

Çawa ku tê dîtin ji Tetwanê 5 helbestvan, ji navenda Bedlîsê 4 helbestvan, ji her yek ji Hîzan û Xelatê 3 helbestvan û ji Mutkî jî helbestvanek derketiye. Ji Nûrşîn û Adilcewazê helbestvan derketine. Li vir divê bal bê kişandin ku Tetwan di serdema piştî mîrektiyan de bûye navendeke nû ji wir gelek zanayên medreseyan û nûnerên edebiyata kurdiya kurmancî derketine.

D. MEHSÛLÊN EDEBÎ

Eger em di çarçoveya berheman de li mehsûlên edebî yê ku ji aliyê helbestvanên Bedlîsî ve hatine dayîn binêrin listeyeke weha derdikeve holê:

Şikriyê Bedlîsî: Negihîştîye.

Şêx Şemsedînê Xelatî: Dîwan.

Selîmiyê Hîzanî: Yûsif û Zelîxa.

Sewadî: Leyla û Mecnûn, Yûsif û Zelîxa.

Mela Xelîlê Sêrtî: Nehcu'l-Enam, Menzûmeya Tecwîdê.

Xelfe Selîm: Dîwançe.

Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî: Dîwan.

Mela Ebdulkerîmê Tetwanî: Dîwan.

Mela Ehmedê Xelatî: Dîwan.

Mela Îmadedîn Reşpojan: 3 Dîwan.

Ebdulahê Qursincî: Dîwan.

Mela Nûrulahê Godîşkî: Dîwan, el-Hemail fi'ş-Şemail, el-Cewahiru'r Reşadiye, es-Sebaik fi'l-Menasik, Çenta Yetîman, Kufru'l-Kebair.

Gıyasettin Emre: Rênasî.

Mela Îbrahîmê Tetwanî: Pirtûka Şîretên Zarokan.

Mela Nîzamedîn Yakîşîk: Dîwan.

Seydayê Xelatî: Xelat, Civat, Dara Azadî, Evîn û Axîn, Rewşen.

Mela Mudrikê Godîşkî: Dîwan.

Çawa ku tê dîtin ji aliyê 16 helbestvanan ve 31 berhemên edebî yên kurdî hatine dayîn. Qewareyên van berheman curbicur in. Hinek çapkîrî, hinek jî ne çapkîrî ne. Herweha helbestên Şikriyê Bedlîsî jî negihîştine roja me.

Bêguman ji bo danasîna van mehsûlên edebî û tesbîtkirina terz, şêwe û meylên edebî yên van helbestvanan pêwîstî bi vekolînên hûr, kûr û ciyawaz heye. Lê dîsa jî bi nêrîneke gelemperî, warên ku ev mehsûlên edebî tê de cih digirin weha dikarin bîn rêzkirin: Xezel û qesîde, mesnewiyên evîndariyê, edebiyata tesewîfî, edebiyata neteweyî, edebiyata dînî û şêwêyê sade dikare bê nîsbetkirin. Bi gotîneke din her yek ji van helbestvanan ji bo warek ji van warên edebî dikare bê nisbetkirin. Divê ev jî bê gotin ku aîdiyeta helbestvanekî ji bo çendîn waran jî pêkan e.

Dema em di vê çarçoveyê de lê dinêrin, em dikarin bibêjin ku piraniya helbestvanên Bedlîsî yên wek Şêx Şemsedînê Xelatî, Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî, Mela Ehmedê Xelatî, Mela Îmadedîn Reşpojan, Mela Nûrulahê Godîşkî, Ebdulahê Qursincî, Gıyasettin Emre, Mela Mudrikê Godîşkî, Mela Nîzamedîn Yakîşîk bi nivîsîna dîwan yan dîwançeyan wek nûnerên xezel û qesîdeyan derdikevin pêş.

Selîmiyê Hîzanî bi *Yûsif û Zelîxaya* xwe, Sewadî jî bi *Leyla û Mecnûn* û *Yûsif û Zelîxaya* xwe, Mela Nûrulahê Godîşkî jî bi *el-Hemail fi'ş-Şemail* û *el-Cewahiru'r-Reşadiye* wek nûnerên mesnewiyên dirêj derdikevin pêş.

Şêx Şemsedînê Xelatî, Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî, Mela Nûrulahê Godîşkî û Mela Ehmedê Xelatî di mijarên tesewîfî de helbest nivîsîne. Ji van Şêx Şemsedîn di çarçoveya erkanên terîqeta Xelwetiye û hizra wehdetu'l-wicûdê; yên din jî di

çarçoveya peyrewiya şêxên Neqşebendî/Xalidî yên Xeyda, Nûrşîn û Oxînê û nivîsîna medhiye û mersiyeyan derheqê şêxên van navendan de hizra tesewîfî temsîl dikin.

Selîmiyê Hîzanî, Mela Îmadedîn Reşpojan, Seydayê Xelatî, Mela Mudrikê Godîşkî, Mela Îbrahîmê Tetwanî û Mela Nîzamedîn Yakîşîk wek nûnerên edebiyata neteweyî dikarin bên hesibandin.

Mela Xelîlê Sêrtî û Mela Nûrulahê Godîşkî, wek nûnerên edebiyata dînî derdikevin pêş. Mela Xelîl bi *Nehcu'l-Enama* xwe berhemeke orjînal pexşî edebiyata kurdî ya dînî kiriye. Lewra wî di vê berhemê de cara pêşî bi zimanê kurdî cih daye mijarên eqaid, kelam, tesewuf û exlaqê. Ev berhema Mela Xelîl di piraniya medrseyên Kurdistanê de wek pirtûkeke dersê hatiye xwendin. Heçî Mela Nûrulah e wî jî di mijarên dînî yên wek mî'rac (*el-Hemail fi'ş-Şemail*), siyera cenabê pêxember (*el-Cewahiru'r-Reşadiye*), hec (*es-Sebaik fi'l-Menasik*) û eqîdeyê (*Kufru'l-Kebair*) de berhemên girîng dane. Mela Nûrulah di mijarên spesîfîk ên ku berê nimûneyên wan nehatine dayîn de berhemên serbixwe û mezin pêşkêş kirine.

Ebdulahê Qursincî û Mela Îbrahîmê Tetwanî bi zimanê gel helbest nivîsîne. Qursincî di warê edebiyata mîzahê de, Mela Îbrahîm jî di warê edebiyata hikemî de nimûneyên girîng dane.

Bi taybetî Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî, Mela Îmadedîn Reşpojan û Mela Ehmedê Xelatî ji bilî kurdî bi erebî, farisî û tirkî jî helbest nivîsîne. Berhemên wan jî xebatên edebiyata berawirdî re dikarin bibin mijar.

Di nav helbestvanên Bedlîsî de Şêx Şemsedînê Xelatî, Selîmiyê Hîzanî, Sewadî, Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî, Mela Nûrulahê Godîşkî, Mela Îmadedîn Reşpojan, Mela Ehmedê Xelatî û Mela Mudrikê Godîşkî ji aliyê hêza edebî ve wek helbestvanên herî girîng dikarin bên hesibandin.

ENCAM

Di vê gotarê de ku ji perspektîfeke herêmi, ji bo helbestvanên klasîk ên herêma Bedlîsê hatiye terxankirin, 17 helbestvan hatine tesbîtkirin ku ew jî ev in: (Bi awayekî alfabetîk) Şêx Ebdulezîzê Bedlîsî, Şikriyê Bedlîsî, Gıyasettin Emre, Mela Mudrikê Godîşkî, Mela Nûrulahê Godîşkî, Selîmiyê Hîzanî, Mela Xelîlê Sêrtî, Mela Îmadedîn Reşpojan, Ebdulahê Qursincî, Xelîfe Selîm, Sewadî, Mela Ebdulkerîmê Tetwanî, Mela Îbrahîmê Tetwanî, Mela Ehmedê Xelatî, Seydayê Xelatî, Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî, Mela Nîzamedîn (Yakîşîk).

Ji van helbestvanan 5 heb di serdema mîrektiyan de, 12 heb jî di serdema piştî mîrektiyan de jiyane. Ji yên serdema piştî mîrektiyan 2 heb di êwra dawiya Osmaniyan, 10 heb jî di êwra Komara Tirkîyeyê de ne. Ji yên êwra Komara Tirkîyeyê 6 heb mirî, 4 heb jî berheyat in. Xaleke girîng e ku di roja îroyîn de jî li herêma Bedlîsî helbestvanên serkeftî hene.

Edebiyata kurdî ya klasîk, di sedsala XVIem de bi peymanan kurd û Osmaniyan ketiye qonaxeke nû û di vê qonaxê de gelekî pêş ketiye. Ji ber ku lehengê sereke yê vê peymanê Îdrîsê Bedlîsê ji Bedlîsê ye, di destpêkirina vê qonaxê de cihekî taybet ê Bedlîsê heye. Herçiqa helbestên wî yên kurdî negihîştine me jî, hê di sedsala XVIem de Şikriyê Bedlîsî bi kurdî helbest nivîsandine. Di sedsala XVII de Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî, di sedsala XVIIIem de Selîmiyê Hîzanî, Sewadî û Mela Xelîlê Sêrtî helbestvanên girîng ên herêma Bedlîsê ne. Piştî ku di nêveka sedsala XIXem de, bi dawîlêhatina mîrektiyên kurdan, valahiya siyasî û sosyal ji aliyê şêxên Neqşebendî-Xalidî ve hat dagirtin, li herêma Bedlîsê jî medrese û dergah zêdetir bûn û di encamê de jimara helbestvanan jî zêdetir bûye.

Ji aliyê deveran ve di serdema mîrektiyên Bedlîsê de ji navenda Bedlîsê du helbestvan (Şikriyê Bedlîsî û Harîsê Bedlîsî) û ji Hîzanê jî du helbestvan (Selîmiyê Hîzanî û Mela Xelîlê Sêrtî) derketine. Eger mirov Şêx Şemsedînê Qutbê Xelatî jî hesab bike ev jimar dibe pênc. Ji destpêkê heta îro bi giştî ji Tetwanê 5, ji navenda Bedlîsê 4, ji Hîzanê 4, Xelatê 3 û ji Mutkî jî helbestvanek derketiye. Tetwan di serdema piştî mîrektiyên de bûye navendeke nû. Herweha Xelat, ku piştî koça Şêx Şemsedîn bêdeng mabû, di roja îroyîn de ji bo helbestvanên klasîk bûye navendek.

Ji aliyê van helbestvanên Bedlîsî ve 31 berhemên edebî yên kurdî ku qewareyên wan curbicur in û hin çapkîrî, hin jî destxet in, hatine dayîn. Van helbestvanan di van berhemên de di warên wek xezel û qesîde, mesnewiyên evîndariyê, edebiyata tesewîfî, edebiyata neteweyî, edebiyata dînî û şewwêyê sade de hunerên xwe pêşkêş kirine.

ÇAVKANÎ

- Adak**, Abdurrahman, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar (Çap 2), Stenbol 2013.
- Adak**, Abdurrahman, Ali Emîrî Gözüyle Diyarbakırlı Şairler, Kent Yay, İst. 2011.
- Adak**, Abdurrahman, “Şükri-i Bitlîsî”, *Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*, weş. Beyan., İst. 2008.
- Adak**, Abdurrahman, “Mela Xelîlê Sêrtî: Helbestvanê bi Mexlesa “Şewqî” û Helbestên wî yên Kurmancî”, Mardin Artuklu Üniv. Mukaddime Dergisi, j. I, s. 2010.
- Adak**, Abdurrahman, “Li Cizîrê Muhîteke Edebî: Dergahê Şêx Seyda û Rola wî di Edebiyata Kurdî de”, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre*, (Ed. M. Nesim Doru), Mardin Artuklu Üniv. Yay. İst. 2012.
- Âmidî**, Zeynelâbidîn, *Medhiyye û Mersiyye Der Heqê Seydâyê Bedî'uzzemân*, Diyarbakır Söz Yay., Diyarbakır 2004.

- Bedlîsî**, Harisê, *Leyla û Mecnûn*, Amd. Tehsin Î. Doski, Spîrêz, Dihok 2004.
- Bingöl**, Nevzat, Bitlis İsyani ve Şeyh Selim, weş. Do, İstanbul 2013.
- Birîfkanî**, Şêx Nûredînê, *Dîwan Zibanê Kurdî*, Amd. Zahid Birîfkanî weş. Aras, Erbil 2002.
- Cegerxwîn**, “Hozan û Şa’irên Kurd”, *Sewra Azadî*, Avesta, Stenbol 2002.
- Doskî**, Mihemed Emîn, *Lewami’u’ş-Şehib*, weş. Spîrêz, Dihok 2007.
- Doskî**, Tehsîn Î., *Harisê Bedlîsî Leyla û Mecnûn*, weş. Spîrêz, Hewlêr 2004.
- Doskî**, Tehsîn Î., *Yûsif û Zuleyxa-Vehandîna Selîmê Hîzanî*, Spîrêz, Dihok 2004.
- Doskî**, ‘E. N. S., El-Molla Xelîl es-Sêrtî we Menhecuhu fî Îsbati’l-‘Eqaidi’l-Îslamiyye, weş. Spîrêz, Erbil 2007.
- Ergül**, Selim Temo, “Profîla Helbesta Klasîk li Bakur: Nebûna Navendê û EncamênWê”, *Komele Witarî Yekemîn Kory Nêwneteweyî Edebî Kurdî*, Zanistgay Kurdistan, Sine 2011.
- Ergün**, Zülküf, *Bajar-Edebiyat û Cizîra Botan*, Nûbihar, Stenbol 2014.
- Geverî**, Ayhan, *Yûsif û Zuleyxa-Selîmiyê Hîzanî*, weş. Nûbihar, Stenbol 2013.
- Huşyar**, Cewdet, *Zexaîru’t-Turasi’l-Kurdî fî Xezainî Petersborg*, <http://brob.org/old/bohoth/bohoth/bohoth026.htm>, 29.10.2013.
- İnalçık**, Halil, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Çapa Sêyem, Ankara, 2010.
- İsen**, Mustafa, *Künhü’l-Ahbar’ın Tezkire Kısım*, weş. AKM, Ankara 1994.
- İpekten**, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İst. 1996.
- İpekten**, H.(M. İsen, F. Kılıç, İ. H. Aksoyak, A. Eydurani), *Şair Tezkireleri*, Grafiker. Ankara 2002
- Jahany**, Parviz, *Leyla û Mecnûna Sewadî (Metin, Lêkolîn, Şîrove)*, Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên, Mêrdîn 2016.
- Kurdo**, Qanatê, *Tarîxa Edebyeta Kurdî*, Öz-ge Ankara 1992.
- Mela Fudayl**, *Tercemetu Hali Ceddina’l-A’lâ Mela Halil es-Si’rdî*, Nusxeya fotokopî ya destnivîsê, Pirtûkxaneya A. Adak a taybet.
- Mizuri**, Abdulrehman, “Leyla û Mecnûna Harisê Bitlîsî”, wer. Alîxan Aras, <http://aso-zagrosi.over-blog.com/article-30477610.html>. (15.08.2014)
- Oxîni**, M. Asim, *Birketu’l-Kelîmat*, Nusxeya fotokopî ya destnivîsê, Pirtûkxaneya A. Adak a taybet.
- Pakiş**, Ömer, “Molla Halil Siirdî”, DIA, İstanbul 2005.
- Pala**, İskender, *Ansiklopedik Dîwan Şiiri Sözlüğü*, L&M,İst. 2003,
- Sağniç**, Feqî Huseyn, *Tarîxa Wêjeya Kurdî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2002.

Selefi, Hemdî Ebdulmecîd; Doskî, Tehsîn Îbrahîm, *Mu'cemu'ş-Şu'erai'l-Kurd*, Spirêz, Erbil 2008.

Tahir, Bursalî Mehmet, Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

Tek, Ayhan, “Li Dor Behsa Patronajê *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî”, *Mukaddime*, j. 3, r. 41-60, Mardin 2010.

Temo, Selim, *Kürt Şiiri Antolojisi*, 2 c., weş. Agora, İstanbul 2007.

Timurtaş, Abdulhadi, “Haris el-Bitlisî ve Leyla û Mecnûn Adlı Manzûmesi” I. *Uluslar arası Düünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Beyan Yay., İst. 2008.

Xelatî, Mela Ehmedê, *Dîwan Bîra Kul û Derda*, (bê cih û tarîx).

Xeznedar, Marûf, *Mêjuwî Edebî Kurdî*, (I-VIII), weş. Aras, Hewlêr 2010.

Yılmaz, Serdar, Teza Lîsansa Bilind ya Neçapbûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî, Mêrdîn 2013.

Hevpeyvîn:

Mela Wefayê kurê Mela Nûrullahê Godişkî, 07.07.2014, Tetwan.

Mela Mudrikê Godişkî, 05.07.2014, Tetwan.

Azad Orak, 06.07.2014.

Mela Seyîdxan Özdemir, 12.07.2014, Tetwan.

Mela Îmadedîn Reşpojan, 10.07.2014, Hevdîtina bi riya telefonê.

Mela Îbrahîmê Tetwanî, 06.07.2014.

Mela Ehmedê Xelatî, 15.07.2014.

Mela Nîzamedîn Yakışık, 17.07.2014 .

Nevzat Bingöl, 11.07.2014, Hevdîtina bi riya telefonê.